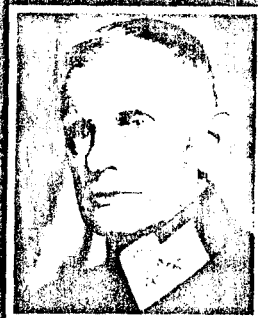

NYTT LYS PÅ 1940

I denne 3. artikkel i Aktuells serie om de hittil mørklagte begivenheter i det okkuperte Norge sommeren og høsten 1940 legger Sverre Hartmann fram dokumenter fra det omfattende og til nå ukjente kildemateriale. De forteller instruktivt om hvordan en norsk remilitarisering i Nord-Norge var tenkt gjennomført. Hovedkilden er daværende major og stabssjef Odd Lindbäck-Larsens egne skriftlige forslag, i skrivelser og i et par P.M. Disse samtidige dokumenter kom Hartmann i hende i fjor, delvis i originalkopier med majorens underskrift. At det i henvendelsen særlig til det nye kommisariske riksstyret og til de tyske militærmyndigheter er tatt med argumenter av taktisk natur, må man selvfølgelig regne med. Likevel må man gå ut fra at forslagene er ment slik de står, svart på hvitt.

Det hovedinntrykk disse dokumentene etterlater, er følgende: Både vår tidligere forsvarssjef, general Ruge, og major Lindbäck-Larsen som militær sakkyndig i fylkesmann Gabrielsens stab, ønsket å bidra til gjenopprettelse av norske styrker i et okkupert Norge som ledd i forsvaret mot et mulig angrep fra Sovjet. Siden Stalin og Hitler hadde sin vennskaps-pakt fra året før (august måned), dreide det seg her om særlig ømfindtlige spørsmål som innbød til en høy grad av varsomhet — noe som i siste instans fikk tyskerne til å se med typ skepsis på de norske forslag. Dokumentene forteller om hvordan man også ønsket å tilgodese de krav om sikkerhet som de tyske militære ledere og okkupasjonsmakten måtte ha for å kunne tenkes å gå med på å etablere en norsk militær beredskap, og gi grant lys for opprettelse av befalsskoler. Et viktig argument var henvisningen til det æresord som norske yrkesoffiserer hadde avlagt eller kunne avlegge om ikke å kjempe mot Tyskland eller dets allierte så lenge krigen varte. Aktstykkene forteller om detaljerte praktiske forslag om hvordan den tyske militære sikkerhetsrisiko kunne elimineres. I det P.M. som major Lindbäck-Larsen den 21. oktober overleverte general Dietl, den tyske Wehrmachtsbefehlshaber i Nord-Norge, nevnes det blant annet hvilken fordel det kunne være for tyskerne å bli militært avlastet øverst i nord der de meteorologiske og klimatiske forhold ikke var de beste. Dessuten ville sambandslinjene ikke være så utsatt for sabotasje når nordmenn sto for det militære vakt hold, iallfall så lenge det ikke forelå noen åpen militær konflikt med Sovjet.

General Otto Ruge,
forsvarssjef i 1940.

Generalmajor
Odd Lindbäck-Larsen
major i 1940.

102765

3

Etter at Konge og regjering forlot Tromsø den 7. juni 1940 og siden etablerte seg som eksilregjering i London, har det i vår oppfatning vært to Norge: Det Norge som fortsatte kampen i utlandighet med handelsflåten som sitt viktigste aktivum, og det Norge som ble tilbake, i første rekke representert ved Administrasjonsrådet og i noen utstrekning karakterisert ved Stortingets Presidentskap og dets deltagelse i de såkalte riksrådsforhandlinger, som kunne ha resultert i en motregjering til regjeringen Nygaardsvold.

Først senere ble den sivile og militære motstand organisert på landsbasis. Og den fikk økt fart etter Terhovens berømte og beryktede tale av 25. september 1940 — etter sammenbruddet av riksrådsforhandlingene — med sikte på å utnevne de kommissariske statsråder, det nye riksstyret i et okkupert Norge.

Det ble en naturlig tvedeling i Uten- og Hjemmenorge. Og til tross for mange misforståelser og visse motsetninger, vokste det etter hvert fram en dypere forståelse av felles interesser og mål. Quisling og hans Nasjonal Samling ble dels en forstyrrende, dels en provoserende og nasjonalt forsterkende faktor til en motstand reist på forargelsens grunn.

Men utover dette fantes det i 1940, etter at Kongen og regjeringen hadde reist, et tredje Norge — og sammen med det en problematikk av stor rekkevidde og betydning. Eksistensen av dette tredje Norge er hittil ikke gått inn som en del av vår historie. I løpet av noen ytterst viktige uker og måneder fantes det et militærpolitisk sentrum. Det ble først formet omkring forsvarssjefen, general Otto Ruge, i dagene etter den norske forsvarsmakts kapitulasjon den 10. juni og fram til oppløsningen av hovedkvarteret den 27. juni 1940, og siden, med utgangspunkt i visse fortrolige direktiver fra forsvarssjefen, omkring Nord-Norges administrasjon i Tromsø, med fylkesmann Hans Gabrielsen og den tidligere stabssjef ved 6. divisjon, major Odd Lindbäck-Larsen, som hovedpersoner på norsk side.

Mens de to tidligere Norge var preget av den tyske invasjonen og okkupasjonen, fikk det tredje Norge en problemstilling som avvok sterkt. For i Nord-Norge oppsto etter at kampene i Norge var slutt med et slag den gamle sikkerhetspolitiske konstellasjon, der hensynet til den mektige nabo på den annen side av Finland dominererte. Den sikkerhetspolitiske risiko som hadde foreligget etter Sovjets overfall på Finland, den som kulminerte kort før Moskva-freden og som ble fullstendig avsporet innen det Norge som befant seg syd for Narvik, den dukket opp igjen med full tyngde.

Men etter at Sovjet-Unionen den 22. juni 1941 ble angrepet av Hitlers armeer og flyvåpen, ble hele situasjonen for denne tid inaktuell — og historisk sett inn-

FARLIGERE ENN FIENDEN?

Statsstipendiat i historie, Sverre Hartmann, som i denne artikkelsen legger fram nytt oppsiktsvekkende stoff fra okkupasjonstiden.

kapslet. Det var utviklingen etter sammenstøtet mellom fastlandskolossene Sovjet og Tyskland som ruvet, og som senere kom til å prege bildet. De fremstøt som var gjort sensommeren og høsten 1940 med tanke på å møte en mulig fare fra øst, ble ikke akkurat borte, men de fikk en annen politisk betoning og farge, fordi det ble kretsen omkring Nasjonal Samling som sammen med tyskerne kom til å representere det militærpolitiske initiativ.

Da de allierte hadde trukket seg ut av Andalsnes og Namsos ved månedsskiftet april/mai, og hele Syd-Norge befant seg under fiendens kontroll, skrev general Ruge en omfattende situasjonsanalyse til bruk for Regjeringen. I dette P.M. av 3. mai finner man klar og utvetydig tale, også i punkt 8 som er KONKLUSJON:

«Jeg har i dette P.M. bygget mine betraktninger over den militære situasjon på alliert hjelp i Nord-Norge. Kan vi ikke gjøre regning med effektiv og alliert hjelp til Nord-Norge, vil de trekke seg ut av affærene der som de har gjort i Romsdalen og etter de meddelelser jeg har fått — sannsynligvis vil gjøre det i Trøndelag — står vi militært sett maktesløst overfor Tyskland. Landets skjeb-

ne vil da bli avgjort utenfor Norge og uten at vi selv får anledning til å være med ved avgjørelsen».

En måned senere inntraff den situasjon som Ruge ante, men så intenst ønsket å unngå. De allierte hadde tatt den endelige avgjørelse. Av hensyn til utviklingen i vest og Middelhavet, måtte Norge oppgis. Var det riktig, som general Ruge forutsatte i konklusjonen på sitt P.M., at vi når Norge var tapt, ikke lenger var med på selve avgjørelsen?

Dette spørsmål har vært en spore til atskillig strid, og har hatt en ikke liten innflytelse på hvordan man har bedømt innholdet og virkningen av de kapitulasjonsavtaler som ble inngått den 10. juni 1940. Til tross for hva Ruge hadde skrevet om sjomaktens muligheter på lang sikt, var han nok temmelig pessimistisk når han vurderte stillingen for de nærmeste Årenes vedkommende. Som en høyst ubehagelig kompliserende faktor kom hensynet til Finnmark og vårt forhold til en mektig makt i øst. Forelå den risiko at det nordligste og nordøstligste Norge kunne komme til å bli delt etter den polske modell fra september

1939. Eller for å si det med Ruges egne ord i redegjørelsen til Regjeringen den 3. mai:

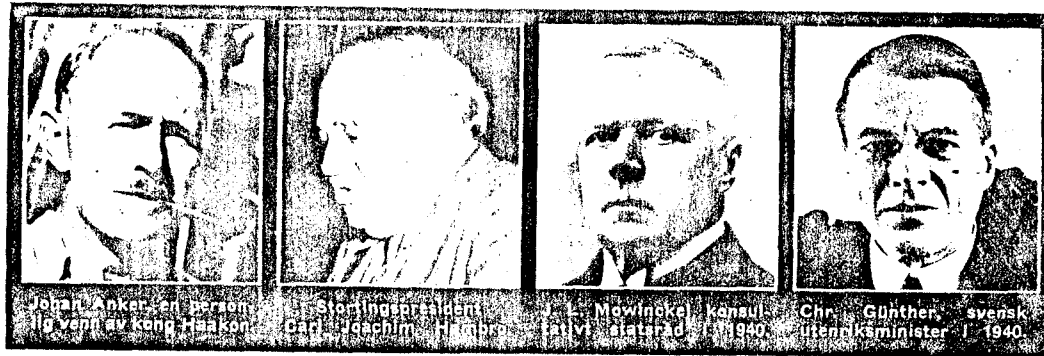
«Det er ennå et moment vi må ta med i regningen, faren fra Russland. Jeg minner om at Russland gikk inn i Polen under påskudd av at den polske stat var opphørt å eksistere. Russland kan gjøre det samme i Finnmark. De allierte må gjøre det klart for Russland at det ikke vil bli tålt. De må i tilfelle effektivt støtte vårt forsvar i Øst-Finnmark fra sjøen.»

Da de allierte trakk seg ut, var det ingen slik støtte å få. For forsvarsjefen oppsto det under inntrykket av sammenbruddet i vest, overflytningene i nordost, rapportene om utviklingen i de baltiske land og Bessarabia, noe også lokalavisene brakte store oppslag om, en ny situasjonsbedømmelse. Ruge hadde i løpet av de to månedene som var gått, fått en nesten legendarisk stilling. Hans autoritet var stor. Og han var seg også sin stilling bevisst. Følelsen av å måtte ta ansvaret selv og innrette seg etter hva man kan kalle en overordnet autoritet og lojalitet, har utvilsomt vært med på å modne de overveielser som omkring St.Hans førte til et nytt og vidtrekkende utspill.

Fra å ha stillet sine offiserer fritt i valget om de ville gå i krigsfangenskap eller bli fange av sitt æresord og beholde sin fysiske frihet, endret Ruge i løpet av en uke sitt standpunkt. Han anmodet eller rådet yrkesoffiserene til å avgi æresord. Og det ble oppfattet som en ordre som alle fulgte, uten unntakelse. (General Ole Bergs bekreftelse i Sundlo-saken) St.Hans-aften kalte generalen til seg major Lindbäck-Larsen, som oppholdt seg som en stabssjef hos fylkesmann Gabrielsen i Tromsø. Gabrielsen på sin side var blitt en slags overfylkesmann eller norsk viseskonge, etter at den tidligere fylkesmann i Troms hadde fått fullstendig sammenbrudd og avgikk ved døden under tragiske omstendigheter.

Majoren, den tidligere stabssjef for 6. divisjon under general Fleischer (som var blitt beordret med regjeringen den 7. juni) fikk nå sitt overraskende oppdrag av general Ruge. Han mottok for det første en hemmelig instruks som skulle være hans egen ledetråd

**NYTT LYS
PÅ 1940**

Johan Niklasson, svensk
gøven av kong Haakon

Storingspresident
Carl Joachim Hambro

L. Mowinckel, konsul
i flyvåpnet

Chr. Günther, svensk
utenriksminister i 1940

Man sporer hos vår konge og vår kronprins en overordentlig sterk vilje til å solidariserer seg med sitt folk. Vi vet fra andre kilder at både kongen og kronprinsen var villig til å bli tilbake, og hvordan kong Haakon da han først var klar over at hans konstitusjonelle plikter fortsatte landflyktighet sammen med regjeringen, ikke nølte med å forfekte det standpunkt konsekvent og ubøielig også overfor sin sønn, kronprins Olav.

Det er tydeligvis den 4. juni som har vært den kritiske dag. Det var den samme 4. juni at sjefen for 6. divisjon, general Fleischer, la fram for medlemmer av regjeringen det brev som var forfattet av stabssjefen, major Lindbäck-Larsen, og som gikk ut på at konge og regjering burde bli og slutte fred med tyskerne.

«Vi har gjort vår folkerettslige plikt. Det gjelder å skaffe vårt folk freden tilbake. Det er hittil ikke inntruffet noe som tyder på at vi må kjøpe freden med kapitulasjon. I allfall er det en plikt mot dem som ofret sitt liv for landet først å søke å redde det.

Da det er fastslått at kampen i Norge ikke skal fortsettes, anbefaler Divisjonen at Den Kongelige Regjering innleder forhandlinger om våpenstillstand og fred. Det er en verdig løsning.»

Hvorvidt brevet fra 6. divisjon har vært lest av kong Haakon og har påvirket hans vurderinger, vet man visstnok ikke. Man kan bare konstatere at stabssjefen for 6. divisjon, som tenkte politisk, beveget seg i noenlunde samme tankebaner som kong Haakon. Ifølge brevet fra 6. divisjon kunne man, om landets lovlige myndigheter unnlot å få istand våpenstillstand og fred, risikere at det ble dannet et nytt regime med tysk godkjennelse eller under tysk tvang, og at det ble godkjent av de øvrige nordiske land.

Da regjeringen fikk visshet for at de allierte ville trekke seg definitivt ut av Norge, fikk den også fra britisk side det råd å gjenoppta den såkalte Mowinckelplan. Det førte til at utenriksminister Koht tok kontakt med sin svenske kollega Günther og deretter fløy til Luleå 3. juni for å få svensk støtte til å legge planen om en demarkasjonslinje fram for Berlin. Denne plan tok sikte på at den norske konge og

regjering fortsatt skulle kunne ha sete på norsk jord. Svenskene skulle sørge for å holde en demarkasjonslinje mellom et tyskbesatt Norge og et fritt Norge i våpenstillstand med fienden. En slik ordning måtte selvfølgelig forutsette at Norge ikke førte krig mot Tyskland utenfor territoriet Norge heller. Det synes åpenbart, selv om det aldri kom så langt som til forhandlinger. For tyskerne hadde ikke vanskelig for å gjennomskue at det var ugler i mosen, at det norske utspill ikke skjedde av styrke, men av en regjering i ytterste nød. Utenriksminister Koht ble som bekjent tilbake etter at konge og den øvrige regjering var reist. Han ville vente nesten 24 timer til for at ingen sjanse skulle forspilles.

Hva Halvdan Koht skriver i sin bok «For fred og friidom i krigstid 1939/40» (Tiden Norsk Forlag 1957) er ikke uten interesse for synet på regjeringens motivgrunnlag. Det heter i kapittelet «Regjering på reising»:

«Det var mangt og mykje å greie med i det jamdøget, mangt og måtte gje ordre om på vegnene av Regjeringa. Bl a. samrødd general Ruge seg med meg om formene for kapitulasjonen. Det gjaldt å gjera det klart at om hæren la ned våpna og kapitulerte, så hadde ikkje dermed den norske regjeringa gjevi opp striden for sjølvstendet — vi gjorde ingen fred.»

Det framgår her for det første at Koht har orientert, respektive instruert general Ruge på vegne av regjeringen. Det er åpenbart foregått muntlig. Når Koht taler om hæren, så er det i betydningen arméen eller forsvarsmakten. Når den belgiske konge kapitulerte, så var det også den belgiske arméen som la ned våpnene. Det var ingen som trodde at flyvåpen og marine var holdt utenfor. I virkeligheten dreier det seg om en innarbeidet internasjonal betegnelse. Man taler også om at et land blir hørtatt uten at man spesielt nevner flyvåpen og marine.

Når tidligere utenriksminister Koht taler og skriver om hæren, er det åpenbart heller ikke tale om noen begrensning til 6. divisjon. Det er hæren lik forsvarsmakten i sin helhet — i motsetning til den øverste politiske myndighet, regjeringen. «Vi gjorde ingen fred.» men forsvarsmakten la ned våpnene og kapitulerte.

Dette er viktig å fastholde av hensyn til forholdet og ansvarsforholdet mellom forsvarssjefen, general Ruge, og regjeringen. At Ruge selv benyttet ordet hær på samme måte som Koht finnes det en masse eksempler på. I «Krigens dagbok» skriver han i bind I s. 488:

«27. mai kapitulerte kong Leopold med resten av den belgiske hær og la dermed nordgruppens motstand åpen. Hans regjering ville hatt ham med seg til Frankrike eller England, men han ville ikke, han ville dele sin hærs og sit folks skjebne.»

Når Ruge heller ikke ville bli med regjeringen, men ba om å få bli tilbake hos hæren, så var det også forsvarsmakten han siktet til. Hans soldaritet gjaldt begge forsvarsgrener med flyvåpnet. Men folk som ikke har vært klar over språkbruket, har trodd å kunne tolke kapitulasjonen i juni 1940 i lys av ordet hæren som uttrykk for de landmilitære enheter, troppe og Kohts og andres bruk av ordet fred er blitt satt på linje med uttrykket full militær kapitulasjon, forsvarsmaktens kapitulasjon. Fredsslutning er imidlertid noe ganske annet enn kapitulasjon. At regjeringen ikke tenkte på å slutte fred, var ikke ensbetydende med at regjeringen reiste til London for å drive aktiv krigføring, eller at regjeringen forutsatte at forsvarssjefen skulle være avskåret fra å slutte en full militær kapitulasjonsavtale med regjeringens bemyndigelse, på dens ordre, på vegne av Forsvarets Overkommando.

Dersom regjeringen hadde hatt militære planer da den reiste 7. juni, er det egnet til å forbause at den ikke utnevnte en ny forsvarssjef etter først å ha berøvet general Ruge hans funksjon etter oppnevningen i statsråd den 18. mai. Nå ble Ruge igjen som forsvarssjef, med en tilsvarende stillingsfullmakt og legitimasjon til å forplikte Norge i denne egen-skap.

Det vil her fore for langt å gå inn på det ikke helt ubetydelige kildemateriale som foreligger på dette område, og som synes å vise at regjeringen hadde tre hoved-motiver for å reise — og de var sannelig gode nok:

1. Å hindre konge og regjering i å komme under tysk kontroll og dermed gjøre det lettere for Hitler å inkorporere i Stor-Tysk-

land — etter et folkerettslig debellatio.

2. Å sørge for å holde handelsflåten på norske hender, m. a. o. hindre at britene tok den som kollektivt pris.

3. Å sørge for at Norge hadde en suveren regjering som kunne sette seg ved forhandlingsbordet etter en alliert seier.

Storingspresident Hambro som selv hadde formulert den såkalte Elverumsfullmakt, var meget engstelig for at regjeringen skulle gå i eksil. Oberstløytnant Wrede Holm, sjef for etterrettingsavdelingen hos forsvarssjef Ruge, forteller i sine personlige nedtegnelser om hvordan han hadde vært sendt til militærattasjéen (Hansleén) i Helsingfors i begynnelsen av mai:

«Først den 10. mai ved 10-tiden om formiddagen kom jeg til Stockholm. Den siste store begivenhet var at tyskerne hadde brutt inn i Holland og Belgia.

Jeg kjørte straks til legasjonen hvor jeg talte med Hambro som hadde etablert en legasjon så vidt jeg skjønner ved siden av den egentlige legasjon. Men det var ham jeg hadde ordre til å oppsøke og levere bl. a. gjenpart av general Ruges redegjøring for situasjonen etter at kampene i Sør-Norge var oppgitt. Ruge konkluderte med at kampen i Nord-Norge burde fortsette så lenge det var mulig. Denne redegjøring hadde regjeringen fått straks vi kom sørrfra og regjeringen var enig.

Etter å ha lest redegjøringen erklærte Hambro seg enig. Og han tilføyet at som siste utvei måtte kongen og regjeringen forelegge sitt sæte til Jan Mayen. «Der er den i sikkerhet og på norsk jord.» Dette gjentok han flere ganger og ba meg si det til general Ruge — hvad jeg ikke gjorde. Men jeg fikk med et brev til generalen og der hadde hann også nevnt det.»

I en kommentar til sine nedtegnelser opplyser oberstløytnant Wrede Holm at han fant det pinlig å overbringe et så urealistisk forslag som Hambros til general Ruge. Etter et par dager neynte han saken for generalstabssjefen, oberst Halvor Hansson. Men Hansson beroliget ham. Ruge hadde allerede fått forslaget skriftlig i brev fra Hambro.

I neste nummer lar Sverre Harlmann bli a. for seg general Ruges stilling etter kapitulasjonen og forholdet til Riksrådsforhandlingene